

PRUTHENIA

Pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim

TOM
VII
2012

PRUSY POGAŃSKIE – W DRODZE KU PAŃSTWOWOŚCI¹

Książka Dariusza Adama Sikorskiego, pod tytułem: *Instytucje władzy u Prusów w średniowieczu (na tle struktury społecznej i terytorialnej)* stanowi pokłosie rozprawy doktorskiej, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Mariana Dygo, obronionej na Uniwersytecie Warszawskim. Praca ta została wyróżniona humanistyczną nagrodą naukową im. Wojciecha Kętrzyńskiego w 2007 roku, przyznawaną, przez dyrektora Ośrodka Badań Naukowych i Zarząd Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego, corocznie najlepszej publikacji poświęconej problematyce Warmii i Mazur.

„Celem niniejszej książki – jak píše we wstępie autor – jest próba charakterystyki pruskich instytucji władzy w okresie pogańskim” (*Wstęp*, s. 12), a w konsekwencji „ocena poziomu rozwoju społeczno-ustrojowego oraz poznanie przyczyn, które zdecydowały o tak niekorzystnym dla Prusów kierunku przekształceń, uniemożliwiającym powstanie nowoczesnego – jak na owe czasy – organizmu państwowego” (s. 12). Mamy tu zatem trzy jasno określone zadania, jakie postawił sobie autor: po pierwsze – charakterystyka tytułowych instytucji władzy, po drugie – ocena poziomu rozwoju społeczno-ustrojowego Prus – i po trzecie – odpowiedź na pytanie: dlaczego Prusowie nie utworzyli państwa?

Charakterystyka pracy

Omawiana publikacja składa się ze wstępu, trzech rozdziałów i zakończenia. We wstępie, oprócz omówienia tematu pracy, bazy źródłowej, przedstawiono historię badań nad pruskimi instytucjami, nakreślono ramy chronologiczne i terytorialne pracy. Rozdział pierwszy zatytułowany *Kraj i ludzie* poświęcono strukturze terytorialnej i społecznej Prus okresu pogańskiego, kolejny – tytułowym instytucjom władzy (wiec, ród-rodzina, naczelnicy oraz kapłani). Ostatni rozdział, stanowiący epilog dla wcześniejszych rozważań, dotyczy już okresu krzyżackiego, nakreślono tu przebieg podboju oraz sytuację Prusów pod władztwem zakonnym.

Do pracy dołączono sześć map, w większości przywołanych za literaturą przedmiotu, przedstawiających kolejno: zasięg hydronimii w Europie Środkowo-

¹ Uwagi na marginesie książki D.A. Sikorskiego, *Instytucje władzy u Prusów w średniowieczu (na tle struktury społecznej i terytorialnej)*.

-Wschodniej; sytuację kulturową w Europie Środkowo-Wschodniej we wczesnej epoce żelaza i kierunki migracji Bałtów; stanowiska kultury kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza; cmentarzyska od I w. do połowy III w. n.e.; stanowiska kultury zachodniobałtyjskiej z wczesnej fazy wczesnego średniowiecza (VI–VII w); granice Prus i lokalizację ziem plemiennych w XIII w.

Model

Realizując powzięte zamierzenie badawcze (każde z trzech wskazanych) Sikorski wznosi się na Henryku Łowmiańskim. Sięga po model ustroju plemiennego sformułowany przez Łowmiańskiego, według którego „tożsamość podmiotu władzy i ludu stanowi zasadniczą cechę ustroju plemiennego i pozwala go odróżnić od ustroju państwowego. Ustrój plemienny to współlistnienie trzech instytucji: wspólnoty ziemi, organizacji rodowej i demokracji politycznej”². Poszczególne elementy przywołanego modelu: terytorium – społeczeństwo – władza, odpowiadają konstrukcji i zarazem treści pracy (o czym autor informuje czytelnika w zakończeniu książki, s. 324). Dwa pierwsze jego elementy znajdują odzwierciedlenie w rozdziale *Kraj i ludzie*, gdzie omówiono strukturę terytorialną i społeczną Prus w ujęciu chronologicznym do XIII wieku. Ostatni element – władza został scharakteryzowany w rozdziale drugim, poświęconym instytucjom władzy. W całości według tego trójdzielnego modelu został zaś skonstruowany trzeci rozdział książki.

Tytułowe instytucje

Każda z tytułowych instytucji, szczegółowo przedstawionych w rozdziale drugim, zajmuje oddzielny podrozdział, a ich omówienie zawsze rozpoczyna autor od wyjaśnienia definicji, terminologii oraz podania przykładów, dalej cech specyficznych i zadań. Drobiazgowa wręcz analiza źródeł, nie tylko historycznych, ale i archeologicznych³

² H. Łowmiański, *Plemiona*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, red. G. Labuda i Z. Stieber, 1970, t. 4, cz. 1, s. 131.

³ Sięganie przez autora do wyników badań archeologicznych jest bardzo wyraźne w pierwszym rozdziale zwłaszcza przy opisie procesu kształtowania się skupisk osadniczych, określania granic pogańskich Prus, czy charakterystyce struktury społecznej dla okresu VI–VIII w. Sikorski nie pozostaje bezkrytyczny w stosunku do ograniczeń wnioskowania na podstawie wyników badań archeologicznych, pozwalają one – jak pisze w jednym z fragmentów – na wydzielenie skupisk osadniczych, mogących stanowić organizację polityczną, nie pozwalają jednak rozeznaczyć się w formie łączących te skupiska więzi, co w efekcie uniemożliwia poznanie struktury terytorialnych zależności. W konsekwencji uzyskana przez autora choćby dla okresu VI–VIII wieku „rekonstrukcja politycznej struktury terytorialnej” ma w jego uznaniu charakter ogólny (s. 77). Nieco mniej krytyczny pozostaje wobec własnej hipotezy, powstałej w oparciu o wyniki badań archeologicznych, dotyczącej struktury społecznej w okresie VI–VIII wieku, w którym to dostrzega autor manifestowanie się różnic społecznych w obrządku pogrzebowym. Hipoteza ta stała się jedną z przesłanek, na podstawie których Sikorski postanowił odrzucić funkcjonującą w dotychczasowej literaturze tezę o jednokierunkowości przebiegu procesów społecznych na rzecz ich cykliczności.

oraz onomastycznych (omówienie źródeł, s. 14–33), pozwala badaczowi przedstawić szczegółową – i zdaje się wyczerpującą i przekonującą – charakterystykę pruskich instytucji władzy okresu plemiennego, rozumianych jako prawnie lub zwyczajowo umocowane we wspólnocie instytucje społeczne powszechnego działania, które mają na celu przeprowadzenie woli w ramach obowiązującego stosunku społecznego. Naczelną władzą u Prusów był wiec, który decydował o całokształcie spraw plemienia. Do jego uprawnień należało rozstrzygnięcie o żywotnych interesach zbiorowości. Autor uwzględnił przy tym szeroki kontekst funkcjonowania omawianych instytucji obejmujący okres od VI do XIII wieku, strukturę terytorialną i społeczną, czemu poświęcił rozdział pierwszy *Kraj i ludzie*.

Problem oceny poziomu rozwoju społeczno-ustrojowego Prus

Prusowie – jak czytamy we wstępie omawianej pracy – „dawno już znikli z mapy Europy [...] [s. 11], w narzuconych warunkach nie zdołali obronić swojej tożsamości [...] [s. 12], przy wyraźnym niedorozwoju społeczno-ustrojowym pokonanych Prusów, którzy nie zdołali wytworzyć własnego organizmu państwowego oraz tradycji z nim związanej” (s. 12). Przywołane sformułowania można chyba uznać za ocenę poziomu rozwoju społeczno-ustrojowego Prus, który w uznaniu badacza wypada dość błado. Sikorski postrzega go jako etap w dążeniu do państwowości. Nie tyle porównuje oba porządki, ile wyraźnie przeciwstawia ustroj państwowy ustrojowi plemiennemu, wskazując na niedoskonałość tego drugiego, i uznając, jako naturalną kolej rzeczy, przejście od niższego – plemiennego do wyższego, czyli państwowego ustroju (ewolucjonizm, konieczność dziejowa). Takie postrzeganie systemu społecznego Prus plemiennych wydaje się sporym uproszczeniem. Czy nie należałoby w pierwszym rzędzie dostrzec jego własnej, samodzielnej wartości historycznej?

Przy porównaniu obu ustrojów pojawia się ponadto ryzyko przykładania do badanej rzeczywistości innej, obcej miary, może nawet nam współczesnej. Jak pisał Aron Guriewicz, poznanie historyczne jest ostatecznie zawsze tylko samopoznaniem: „badając historię innego okresu historycznego nie można go nie konfrontować z własną epoką”⁴. Te słowa można chyba również odnieść do porównywania ustroju państwa (choćby feudalnego) i ustroju plemiennego, bo też niesie ono ze sobą podobne ryzyko „przenoszenia miar”. Pułapki tej nie uniknął, tak mi się wydaje, Sikorski. Dążąc do jak najbardziej szczegółowego opisu rodzajów i zadań naczelników, stworzył badacz ich klasyfikację, która nie znajduje odpowiednika u innych ludów, przywodzi za to na myśl organy funkcjonujące w ramach państwa. Sikorski wydzielił cztery grupy naczelników: 1. naczelnicy czasu pokoju odpowiedzialni za kontakty z obcymi i zapewnienie im opieki; 2. naczelnicy wojskowi czasu pokoju; 3. naczelnicy okresu wojny; 4. naczelnicy – strażnicy grodów. Drugą grupę – naczelników wojskowych czasu pokoju – porównał autor ze współczesną policją. Najpewniej chodzi tu o pewną metaforę. Jednak idąc tym

⁴ A. Guriewicz, *Kategorie kultury średniowiecznej*, Warszawa 1976, s. 6–7.

tropem, można naczelników czasu pokoju, odpowiedzialnych za kontakty z obcymi i zapewnienie im opieki, porównać np. ze służbą dyplomatyczną, naczelników wojny z generałami, a naczelników – strażników grodów ze służbą celną. I tu nasuwa się pytanie: czy taka strukturyzacja, specjalizacja rzeczywiście była możliwa w organizacji plemiennej?

Podział naczelników i rozróżnienie ich kompetencji może budzić zastrzeżenia, na słabość hipotezy, przyjmującej funkcjonowanie w okresie pokoju dwóch naczelników, zwrócił już uwagę Grzegorz Białuński w pracy *Misja prusko-litewska biskupa Brunona z Kwerfurtu*⁵. Zdaniem Białuńskiego ów podział naczelników wynika ze specyfiki jednostronnie zachowanych źródeł. Chciałabym wskazać na jeszcze jeden słaby punkt tej hipotezy, a mianowicie uznany przez Sikorskiego za naczelnika czasu pokoju bez kompetencji wojskowych rex Nethimer zdaje się jednak takie uprawnienia posiadać. Zgodnie z przekazem Damianiego nie tylko zabija on swojego brata, który nie chce przyjąć nowej wiary, ale zamierza pomścić również zabójców Brunona⁶. W tym miejscu pomijam kwestię prawdziwości tego przekazu⁷, która być może była powodem nie uwzględnienia go przez autora. Sikorski paradoksalnie, jak się wydaje, opisując pruskie instytucje władzy, traktując ustrój plemienny jako niższy przypisał im kompetencje typowe dla instytucji państwowych.

Badacz analizując zwyczaje pogrzebowe opisane przez Wulfstana, którego relację uznaje za „klucz do zrozumienia stosunków społecznych u Prusów” u schyłku IX stulecia, rozpatruje je w kategoriach materialnych⁸. Sikorskiemu zdaje się towarzyszyć przekonanie o rygorystycznej kontroli bogacenia się poszczególnych członków wspólnoty, a tym samym o dążeniu przez wspólnotę do równości stanu posiadania przez jej wszystkich członków (s. 143). Czy jednak w kolektywnym społeczeństwie wszyscy muszą mieć po tyle samo?

Sikorski ujmuje opisany przez Wulfstana obrządek pogrzebowy jako mechanizm wyrównujący stan posiadania członków danej wspólnoty – ewentualne nadwyżki posiadane przez rodzinę zmarłego zostają zjedzone, a dobra ruchome rozdane itp. Wpraw-

⁵ G. Białuński, *Misja prusko-litewska biskupa Brunona z Kwerfurtu*, Olsztyn 2010, s. 73, przyp. 384.

⁶ Petri Damiani, *Vita beati Romualdi*, [w:] *1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija*, sud. I. Leonavičiūtė, Vilnius 2006, s. 178.

⁷ Za „typowy schemat literacki” uznał go ostatnio Białuński, zob. G. Białuński, op. cit., s. 72, przyp. 382, tam szczegółowa literatura.

⁸ Podobnie traktat dzierzgoński rozpatruje autor przez pryzmat materialistycznego pojęcia radości z posiadania, a nie choćby możliwości samodzielnego decydowania, bez udziału reszty wspólnoty. Zgodnie z traktatem Prusowie mogli spisywać testamenty, nie wykluczone, że wcześniej, decyzje o losach majątku podejmował Kriwe, albo cała wspólnota; Historia naczelnika z Żywotu II św. Wojciecha również jest przez badacza rozpatrywana przez pryzmat materialistycznego podejścia – jako przykład rozdawnictwa dóbr w obrębie wspólnoty, bo też dobra po tym skazanym na karę śmierci Prusie mają zostać rozdane, a jego rodzina sprzedana w niewolę, bez prawa do majątku po zmarłym. Badacz zdaje się tu jednak nie dostrzegać specyfiki sytuacji – ów Prus dopuścił się zbrodni, a w kolektywnym społeczeństwie, tej zbrodni winni są również jego krewniacy, więc nie tylko nic im się nie należy jako współwinnym, ale dziwne może być to, że oni także nie ponoszą śmierci.

dzie autor zwraca uwagę, że nie należy odczytywać słów Wulfstana o „roztrwonieniu majątku” zmarłego dosłownie, majątek ruchomy stanowił bowiem jedynie część dóbr rodzinnych, ponieważ to w dobrach nieruchomościach, a więc ziemi, zabudowaniach itp., nie zaś ruchomych tkwiły podstawy akumulacji kapitału, to jednak utrata dóbr ruchomych znacząco „ograniczała stan posiadania” (także prestiż – s. 134–135). Na pytanie czemu miał służyć opisany obrządek pogrzebowy odpowiada, że miał on za zadanie niwelację podziałów majątkowych, Sikorski uznaje go za manifestacyjny, bo dokonywał się w warstwie wierzeniowo-obrzędowej wspólnoty, odnosił się tylko do losów pośmiertnych zmarłego i nie znosił różnic ekonomicznych, choć tymczasowo mógł je zmniejszać.

Materializm zaproponowany przez Sikorskiego ujęcia analizowanego przekazu, uwidacznia się w zestawieniu z propozycją interpretacyjną tego przekazu zaproponowaną przez Jana Powierskiego, w opublikowanym na łamach Komunikatów Mazursko-Warmińskich artykule pt. *Indianie a Prusowie. Uwagi o celowości badań porównawczych (na marginesie najnowszych badań historyków radzieckich)*⁹. Powierski, przy pomocy narzędzi badawczych, jakie daje antropologia i etnohistoria, szukał w tym przekazie odpowiedzi na pytanie: jakie funkcje społeczne i kulturowe pełniły zwyczaje pogrzebowe opisane przez Wulfstana? Historyk wskazał na analogię przekazu Wulfstana do szeroko rozpowszechnionego zwyczaju organizowania uczt oraz rozdawnictwa dóbr występującego u Indian północnozachodniego wybrzeża Ameryki Północnej – zwanego potlach. Oczywiście, nie sposób postawić znaku równości pomiędzy kulturą Prusów i Indian, metoda *per analogiam* przy badaniu tak odległych od siebie ludów – jak zaznaczył Powierski – żyjących w innych uwarunkowaniach historycznych, nie może być wprost zastosowana przy odtwarzaniu nieznanymi ogniw procesów rozwojowych tak Prusów, jak i Indian. Owe porównanie dostarcza historykowi źródła inspiracji badawczej, nie służy zaś dowodzeniu. Bez danych porównawczych – pisze Powierski – opis Wulfstana byłby trudny do interpretacji, porównując go zaś z indiańskim potlachem możemy zrozumieć pruskie zwyczaje pogrzebowe; i tu rozdawnictwo środków konsumpcyjnych (uczty) i majątku ruchomego (dary i wyścig po dobra) służyło niewątpliwie uzyskaniu społecznej aprobaty dla dziedziczenia dużo ważniejszej własności, zwłaszcza ziemi i ewentualnie społecznych funkcji. Z jednej strony był to środek – jak podsumowuje badacz – który powstrzymywał proces zróżnicowania społecznego, z drugiej zaś służył łagodzeniu społecznego oporu przeciw temu zróżnicowaniu. Zwraca uwagę ta dialektyczna funkcja potlachu, w odniesieniu do Prusów najpewniej w pewnym stopniu hamował on dziedziczenie ruchomości, a zarazem umacniał autorytet rodziny zmarłego. Sama ta instytucja – jak podsumowuje Powierski – nie może być dowodem zaawansowania rozwarstwienia społeczno-majątkowego, ale raczej załamywania się wspólnoty pierwotnej.

⁹ J. Powierski, *Indianie a Prusowie. Uwagi o celowości badań porównawczych (na marginesie najnowszych badań historyków radzieckich)*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 3/4, s. 455–472; przedruk [w:] Prussica, Artykuły wybrane z lat 1965–1995, red. J. Trupinda, t. 1, Malbork 2004, s. 199–218.

Rozwinięcie myśli o analogii pruskiego zwyczaju pogrzebowego i potlachu występującego u Indian w Północno-Zachodniej Ameryce zawarł Powierski w artykule *Czynniki warunkujące rozwój polityczny ludów zachodniobałtyjskich*, opublikowanym na łamach pisma *Acta Baltico-Slavica*¹⁰. Badacz najpierw odniósł się do zagadnienia traktowania w literaturze przekazu Wulfstana jako dowodu wczesnego zaawansowania różnic majątkowych i społecznych wśród Prusów, dochodząc do wniosku, że wyrównanie, na skutek owego zwyczaju pogrzebowego konsumpcji i rozdawnictwa ruchomości, nie było tak znaczne, jak powinno to wynikać z jego idei. Powierski rozwinął kwestię funkcji jaką spełniały stypy, uczty w średniowiecznej, tak barbarzyńskiej, jak i potem chrześcijańskiej Europie, bo też rozdawnictwo dóbr konsumpcyjnych podczas organizowanych biesiad i ofiarowywanie darów nie było czymś niezwykłym, było charakterystyczne dla współczesnych społeczeństw, służąc ich konsolidacji. Zgodnie z rzymską zasadą wymiany darów (*do ut des*), sięgającą jeszcze czasów praindoeuropejskich, w których czasowniki „dać” i „brać” nie odróżniały się precyzyjnie od siebie, wymiana darów powinna być zrównoważona, a ten kto dawał więcej, zdobywał uznanie, autorytet (o czym szerzej w pracach Powierskiego).

Dawną kulturę – jak podkreśla Guriewicz – można zrozumieć tylko pod warunkiem ściśle historycznego jej traktowania, stosowania odpowiednich dla niej mierników wartości. Nie możemy zapomnieć, że to, co współczesny człowiek uważa za fundamentalne wartości życia, nie musiało mieć takiego znaczenia dla ludzi innej epoki i odmiennej kultury. I na odwrót, to, co nam wydaje się błahe i fałszywe, dla człowieka z innego społeczeństwa mogło być prawdziwe i miało bezwzględną wartość. Wydaje się, że tej różnicy mentalności nie wziął pod uwagę Sikorski opisując w wielu miejscach pruską rzeczywistość z materialistycznej, dzisiejszej perspektywy.

Dlaczego Prusowie nie utworzyli państwa

Sikorski nie poświęcił zagadnieniu dążeniu, czy też utrudnieniom w powstaniu państwa w okresie Prus pogańskich odrębnego rozdziału. Wydaje się, że postanowił zrealizować to zagadnienie niejako w „przekroju” pracy, podejmując je przy opisywaniu tak struktury terytorialnej, społecznej jak i samych instytucji władzy. Odpowiedź na pytanie – dlaczego Prusowie nie wytworzyli państwa? – znajdujemy we wstępie. Zdaniem autora nie pozwalały na to „zakorzenione u nich rozwiązania instytucjonalne (wiec, ród, naczelnicy i kapłani), a także opierająca się na więziach rodowych struktura społeczna oraz rozdrobnienie terytorialne kraju” (s. 12). Nie oznacza to, że autor nie dostrzega przemian pruskiego świata, jednak wydaje się, że one go nie przekonują, przyjrzyjmy się nieco bliżej, choć wybiórczo tej kwestii.

W odniesieniu do struktury społecznej zauważa autor rosnącą z czasem stratyfikację (rozchodzenie się) w obrębie grupy wolnych Prusów, co skłania go do wyróż-

¹⁰ J. Powierski, *Czynniki warunkujące rozwój polityczny ludów zachodniobałtyjskich*, *Acta Baltica-Slavica*, t. 19, 1999, s. 93–143; przedruk [w:] *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965–1995*, red. J. Trupinda, t. 1, Malbork 2004, s. 399–454.

nienia co najmniej dwóch jej etapów rozwojowych. Jego zdaniem różnice majątkowe, polityczne etc. w społeczności Prusów zawsze były widoczne. W okresie do XII/XIII wieku cechowało je umocowane zwyczajowo i wierzeniowo dążenie do zachowania pewnego rodzaju więzi egalitarnych (w uznaniu badacza mogło je np. dyktować poczucie wspólnego pochodzenia). Na straży *status quo* stało prawo wspólnoty terytorialnej typu *burh*, która uczestniczyła w każdorazowym podziale dóbr po śmierci wolnego Prusa. W XIII wieku, z nie do końca jasnych według autora przyczyn, wspólnota terytorialna (typu *burh*) ustąpiła w swych prawach rodzinie i rodowi. Rody umacniały swoją pozycję we wspólnocie (dziedziczenie), a to powodowało przewartościowanie więzi społecznych (utrwalenie zróżnicowania społecznego). Na straży dotychczasowego porządku wprawdzie nadal stały instytucje władzy, zwłaszcza wiec, który jawi się jako najważniejsza spośród wszystkich instytucji, będąca wyrazem kolektywnych więzi wspólnoty, jednak i tu dominującą rolę zdają się odgrywać „szlachetnie urodzeni” Prusowie.

W okresie wczesnego średniowiecza – zdaniem autora – terytorium pruskie stopniowo się integrowało, jednak wewnątrz Prus mimo licznych wojen, które mogły prowadzić do scalenia organizmów politycznych – jak zauważa Sikorski – na podstawie relacji Wulfstana, (co też wspiera przekaz Dusburga o napaści Jaćwiegów i innych plemion na Galindię) uległo coraz większemu rozdrobnieniu i wyizolowaniu tworzących je jednostek w porównaniu z VI wiekiem. Tendencję tę potwierdzają – zdaniem badacza – okalające je pustki osadnicze, a przede wszystkim puszcze (tu przywołuje autor ustalenia Šimenasa – s. 68), a najpełniej odwzorowują – według Sikorskiego – informacje zawarte w źródłach pisanych – wykazach ziem pruskich. Argumentem przemawiającym za rozdrobnieniem organizmów politycznych i izolacją tworzących je jednostek jest dla autora rozbudowa w XI wieku sieci grodów. Te sieci grodów – jak pisze autor *Instytucji* – zespały wokół siebie niekiedy luźno połączone osadnictwo, które wraz z okalającymi pruski kraj pustkami osadniczymi, na które przenikało osadnictwo słowiańskie, określały granice pruskiej *regio*. Same grody były centrami ziem (!) i włości, niekiedy pełniły także funkcje gospodarcze. Niewielkich rozmiarów grody stanowiły strażnice i forty, strzegące wejścia na teren wspólnoty.

Podobnie zdaje się przedstawiać kwestia zmian granic pruskiej *regio* – którą omawia Sikorski za literaturą przedmiotu – a mianowicie wyludniony został obszar Galindii, wraz z Sasinią w efekcie naporu państwa Polan, stopniowo też zasiedlono tereny między Wisłą a Dzierzgonią. W XIII wieku – na krótko – osadnictwo pruskie osiągnęło linię dolnej Wisły na wysokości późniejszego Kwidzyna, na skutek opanowania przez Prusów części ziemi chełmińskiej. W podsumowaniu zaś następnego paragrafu, w całości poświęconemu wyznaczeniu granicy pruskiej *regio* konkluduje badacz, że cały wyznaczony obszar, „liczący ok. 40 tys. km², był w miarę zwarty” (s. 76).

Burh uznaje autor za podstawowe jednostki wspólnoty terytorialnej, ich charakter zdaniem Sikorskiego „jest podkreślony przez spostrzeżenie Wulfstana, że w każdej z tego typu jednostek był tylko jeden cyning” i tym, że jest ich bardzo dużo. Na podsta-

wie stwierdzenia Wulfstana o licznych wojnach u Estów doszedł Sikorski do wniosku o wzajemnej rywalizacji i niezależności, a w konsekwencji określił strukturę terytorialną pruskiej *regio* jako *typ segmentarny*. Zdaniem badacza – konieczność organizowania obrony na poziomie *burh* świadczy o słabości struktur typu Witland i tłumaczy zarazem brak informacji o instytucjach władzy. Sytuację tę zdają się – według Sikorskiego – potwierdzać późniejsze wiadomości – Ibrahima ibn Jakuba i *Żywoty św. Wojciecha*. Z informacji tego pierwszego o męstwie Prusów, którzy nie oglądając się jeden na drugiego ruszają do walki (s. 83) wnioskuje autor o ograniczeniach co do skali i możliwości mobilizowania wojska, co mogło – jego zdaniem – wynikać z rozczłonkowania terytorium Prus na drobne, niezależne organizmy polityczne.

Miejsce odbycia wiecu – pogranicze Prus opisane w *Żywotach św. Wojciecha* może, zdaniem autora, przemawiać za niewielkimi rozmiarami pruskich podmiotów politycznych, rozdrobnieniem terytorialnym, a w związku z tym – za licznymi ośrodkami władzy w pruskiej *regio*. Przywołane męstwo oraz jedność prawa i sposobu życia (nawet w odniesieniu do wszystkich Prusów!), stanowiące odpowiedź Prusów na ofertę kulturową Wojciecha, nie przeczą – zdaniem autora – naczelnej roli *burh*; mogły one być rezultatem pruskiej jedności, ale nie tyle politycznej, ile kulturowej, albo wyobrażeń o niej kursujących poza obszarem tego kraju.

Przywołane przekształcenia pruskiej rzeczywistości nie przekonują autora by Prusowie w okresie pogańskim byli na drodze do utworzenia własnego państwa. Ostatecznie za decydujący powód, iż takie państwo nie powstało, wskazał badacz to, że nadal brakowało osoby, a zapewne i zainteresowanej grupy społecznej, która wbrew dotychczasowej tradycji, za to zgodnie z obserwowaną u sąsiadów praktyką, zechciałaby i – co ważniejsze – przy dostatecznym poparciu, np. osobistej drużyny wojskowej, zdołałaby całkowicie przebudować panujące stosunki. Osoba ta w imieniu własnym i całego kraju musiałaby być zdolna do przechwycenia władzy dla siebie i swoich zwolenników oraz do narzucenia pozostałym mieszkańcom stosownych ciężarów i obowiązków. Istotną rolę w powodzeniu takiego „zamachu stanu” spełniłoby jego uprawnienie (s. 312–313). Sikorski wyraźnie nawiązuje tu do Łowmiańskiego, według którego momentem przełomowym w tworzeniu się państwa, decydującym o upadku podmiotowości ludu, było przyjęcie przez jednostkę – księcia – sędowniczych i politycznych uprawnień wiecu.

Odnosząc się do fragmentu książki o „niekorzystnym dla Prusów kierunku przekształceń, uniemożliwiającym powstanie nowoczesnego – jak na owe czasy organizmu państwowego” chciałabym przekornie zauważyć, że na ziemiach pruskich powstało państwo, niezwykle nowoczesne jak na owe czasy, a jego mieszkańcami, w tym także twórcami, byli m.in.: Prusowie. Wielu bowiem spośród mieszkańców ziem pruskich aktywnie, od samego początku podboju, zaangażowało się w budowę nowego systemu społeczno-politycznego, porzucając swoje dotychczasowe siedziby i wespółplemieńców i przechodząc na stronę rycerzy zakonnych, czego przykłady znajdujemy na kartach źródeł, tak historiograficznych jak i normatywnych.

Zakończenie

Na zakończenie chciałabym odnieść się jeszcze krótko do kwestii – modelu, którym posłużył się autor *Institucji*. Wykorzystany w omawianej pracy model zaproponowany przez Łowmiańskiego stanowi punkt odniesienia dla wielu badaczy¹¹, tak jak bogatą literaturę przedmiotu ma zagadnienie „ustroju plemiennego” i wątek przejścia do „ustroju państwowego”. Podobną problematykę – zagadnienie wieców i pytanie o przyczyny opóźnienia w tworzeniu państwa, ale w odniesieniu do Słowian – nawiązując do tego samego modelu – podjął przed laty Piotr Boroń w rozprawie doktorskiej zatytułowanej *Institucja wiecu w organizacji plemiennej Słowian*, obronionej w 1996 roku na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach¹². Kilka lat później ukazała się książka Boronia *Słowiańskie wiece plemienne*¹³, nie dotarłam do dysertacji, więc nie jestem w stanie powiedzieć na ile, poza tytułem, różnią się przywołane teksty.

Obaj autorzy podejmują zbliżone zagadnienia i szukają odpowiedzi na podobne pytania, co prawda w odniesieniu do różnych ludów (ale ze strefy *barbaricum*). Każdy z nich reprezentuje też nieco inne podejście badawcze. Sikorski skupia się na charakteryzowaniu samych instytucji, elementów ustroju, w mniejszym stopniu interesują go Prusowie – jako ludzie i łączące ich więzi, czy też pruski sposób postrzegania świata. Dla autora *Słowiańskich wieców plemiennych* schemat poznawczy Łowmiańskiego stanowi jedynie punkt wyjścia w analizie rzeczywistości społecznej Słowian. Nie postrzega on plemienia jako organizacji polityczno-terytorialnej, czy polityczno-ustrojowej. Plemię – według tego badacza – to przede wszystkim wspólnota identyfikacyjna (nazwa, język, religia, obyczaje, tradycja, wiara w niezmienność plemienną, w rdzenność, wspólnotę przodków, więź krwi), którą powinno się traktować jako rzeczywistość społeczną. Za błędne uznaje Boroń przeciwstawianie plemienia państwu, ponieważ plemię nie było jednostką organizacyjną, ale organizacją społeczną. Jako uzasadnione wskazuje autor *Słowiańskich wieców plemiennych* ujmowanie plemienia w takich samych kategoriach społecznych jak naród czy narodowość. Plemię podobnie jak naród istnieje niezależnie od władzy, która dla państwa jest elementem konstytutywnym. W tych kategoriach – zdaniem autora *Słowiańskich wieców plemiennych* – należy rozpatrywać także wiec, zatem szerzej niż zwykle zjawisko ustrojowe.

Jeśli chodzi o pracę Sikorskiego, to wydaje się, że autor *Institucji władzy* ostatecznie nie wyszedł poza model i tezę Łowmiańskiego. Poglądy tego badacza są dla niego niczym gorset. Sikorski dostrzega symptomy centralizacji politycznej u Prusów, choćby przejmowanie kompetencji włości przez ziemie plemienne, przypisuje to jednak specyficznym okolicznościom, podbojowi, a nie przemianom, które zachodziły w samym społeczeństwie pruskim. Badacz dopuszcza ewentualne utworzenie przez Prusów choćby organizacji związkowej w obliczu zagrożenia zewnętrznego, jest to jed-

¹¹ Zob. H. Samsonowicz, *Plemię i państwo*, Kwartalnik Historyczny, R. 112, 2005, z. 3, s. 5–20, tu omówienie literatury.

¹² <http://nauka-polska.pl/dhtml/raporty/ludzieNauki?rtype=opis&objectId=27250&lang=pl>

¹³ P. Boroń, *Słowiańskie wiece plemienne*, Katowice 1999.

nak – w jego uznaniu – tak samo prawdopodobne jak powrót do stanu pierwotnego tuż po zażegnaniu niebezpieczeństwa. Badacz zauważa też inne symptomy świadczące o możliwości powstania organizacji państwowej, takie jak wyprawy łupieskie, które prowadzą do aktywizacji militarnej Prusów poza ich własnym obszarem oraz przynoszą pewną nadwyżkę ekonomiczną, powstanie instytucji skarbu czy wreszcie wyodrębnienie się grup społecznych (także wraz z ludnością zależną)¹⁴, mimo to, w swoich konkluzjach, pozostaje sceptyczny co do utworzenia państwa przez mieszkańców ziem pruskich.

Trudno oprzeć się wrażeniu, że Sikorski, mimo interdyscyplinarnego ujęcia (wszak połączył warsztat historyka, archeologa a i nie stronił przy tym od analizy źródeł językoznawczych), kurczowo trzymając się modelu Łowmiańskiego, w efekcie usytuował swoją pracę, doskonałą według mnie pod względem warsztatowym, jednak pośród klasycznych ujęć historiografii.

---

¹⁴ Autor pisze również o wzrastającej pozycji rodów i rodzin, wiecach plemiennych, na których spotykali się możni, wspomina także o bardzo ciekawym zjawisku, któremu nie poświęca więcej uwagi a mianowicie o współdziałaniu pruskich możnych także ponad podziałami plemiennymi – można tu przywołać choćby spotkanie Prusa Pomandy z możnymi z innych ziem plemiennych. Wydaje się, że nobilom w XIII wieku bliżej było do możnych z innych ziem, aniżeli do własnych pobratymców. Zjawisko to jedynie tu sygnalizuję, wymaga ono głębszej analizy. O elitach pruskich w XIII wieku i ich udziale w budowaniu państwa krzyżackiego zob. m.in.: G. Vercamer, *Der Übergang der preußischen stammeseliten In die Schicht der „Freien“ unter der Herrschaft des Deutschen Ordens Und Kulturtransfer von der „deutsche“ auf die prußische Kultur*, [w:] *Mittelalterliche Eliten Und Kulturtransfer östlich der Elbe. Interdisziplinäre Beiträge zu Archäologie und Geschichte im mittelalterlichen Ostmitteleuropa*, hg. Anne Klammt und Sébastien Rossignol, Göttingen 2009, s. 169–191.

PRUTHENIA

Tom VII

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Tom VII
Pismo poświęcone
Prusom i ludom bałtyjskim

Rada Naukowa:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Słupecki*

Redagują:

*Grzegorz Białuński (redaktor), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (zastępca redaktora),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (sekretarz)*

Tłumaczenia streszczeń i spisu treści:

Joachim Stephan (j. niemiecki), Seweryn Szczepański (j. angielski)

Opracowanie graficzne, skład i projekt okładki:

Marek M. Pacholec

Czasopismo PRUTHENIA ukazuje się równoległe
w wersji drukowanej oraz elektronicznej.
Wersja elektroniczna Rocznika dostępna jest pod adresem:
<http://pismo.pruthenia.pl>

Wydanie drukowane jest wersją pierwotną czasopisma.

Edycja wspólna

Towarzystwa Naukowego PRUTHENIA

oraz

Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Band VII
Zeitschrift für Geschichte und Kultur
der Prußen und der baltischen Völker

Wissenschaftlicher Beirat:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Stupecki*

Redigiert von:

*Grzegorz Białuński (Redakteur), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (stellvertretender Redakteur),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (Sekretär)*

Übersetzung der Zusammenfassungen und des Inhaltsverzeichnisses:

Deutsch – Joachim Stephan, von Englisch – Seweryn Szczepański,

Vorbereitung zum Druck und Umschlagentwurf:

Marek M. Pacholec

Die Zeitschrift PRUTHENIA erscheint parallel
in gedruckter und elektronischer Fassung.

Die elektronische Version der Jahresschrift ist zugänglich unter der Adresse:

<http://pismo.pruthenia.pl>

Die gedruckte Fassung gilt als Erstausgabe der Zeitschrift

Wissenschaftlicher Verein PRUTHENIA
und
Wojciech-Kętrzyński-Forschungszentrum in Olsztyn

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

PRUTHENIA
Volume VII
Journal of the history of Prussians
and the Baltic Nations

Advisory Board:

*Wiesław Długokęcki, Kazimierz Grążawski,
Sławomir Józwiak, Jacek Kowalewski, Wojciech Nowakowski,
Norbert Ostrowski, Leszek P. Słupecki*

Editorial Board:

*Grzegorz Białuński (editor in chief), Mirosław J. Hoffmann,
Jerzy M. Łapo, Marek M. Pacholec, Bogdan Radzicki (deputy editor),
Ryszard Sajkowski, Joachim Stephan, Seweryn Szczepański (secretary)*

Translations:

Joachim Stephan (German), Seweryn Szczepański (English)

PRUTHENIA yearbook is published on paper,
and as a PDF in on-line version.
Digital version of the yearbook is available on Pruthenia website
<http://pismo.pruthenia.pl>

Printed edition is a primary version of the journal.

Scientific Association PRUTHENIA
&
The Wojciech Kętrzyński Research Center in Olsztyn

ISSN: 1897-0915

Olsztyn 2012

Contents

I. Studies and articles

- Andrzej Janowski, *Baltic chapes in the findings from Poland* 7
- Sławomir Wadyl, *Remarks on the sacred space of North-West Slavs and Prussia*
Paweł Szczepanik, *in the Early Middle Ages* 37

II. Materials and resources

- Piotr Iwanicki, *Cemetery in Lisy county Goldap under the archival records and nowadays archaeological field surveys* 69
- Marek F. Jagodziński, *Amulet from Truso. Contribution to the beliefs of the Scandinavian people* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: stratigraphy and chronology of the settlement* 95
- Sławomir Wadyl, *The stronghold in Ornowo-Lesiak under the recent results of archaeological field surveys* 117
- Marcin Engel, *Not only archaeology. Interdisciplinary research of the*
Cezary Sobczak, *multicultural settlement-assemblage in Szurpity – Suwałki Region* 137
- Robert Klimek, *Where was located castle Wissenburg (Wallewona) and castle Weistotepila? Review of the strongholds under the Guber river in the context of the sample of location* 159
- Norbert Goßler, *Late Middle-Ages complex (Rampart and cemetery) in*
Christoph Jahn, *Unterplebnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, county Kętrzyn) in archival records of the former Prussia-Sammlung (Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Films from the didactical collection of the Department of Archaeology at the University in Breslau (Wrocław) currently in Institute of Archaeology – University of Warsaw* 213

III. Polemics and discussions

Ewelina Siemianowska,	<i>About roads, traces, stone figures (so-called 'baby'), Prussians and the methods – on the margins of discussion between Mateusz Bogucki and Robert Klimek</i>	221
Elżbieta Kowalczyk-Heyman,	<i>About the location of the Teutonic Order procuratoria in Przewłoki</i>	233
Alicja Dobrosielska,	<i>Pagan Prussia – on the way to statehood</i>	247
Wiesław Długokęcki,	<i>Notes about structures of the authority among the Prussians in Early Medieval Times</i>	257
Bogdan Radzicki,	<i>Institutions of authority... and Social Theory. Contribution to the social-history of the Prussians</i>	267

IV. Reviews

<i>Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki, Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Janów Pomorski 1, w: Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, t. I:2. Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności, (red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studia nad Truso, t. I:2 (Sławomir Wadył)</i>	285
---	-----

V. Academic chronicle

Bogdan Radzicki,	<i>Report on activities Pruthenia Society for the year 2011</i>	295
Mirosław Hoffmann,	<i>International symposium Das neue und das neuste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreuussischen Gebiete</i>	301

Inhaltsverzeichnis

I. Studien und Artikel

- Andrzej Janowski, *Schwert Orthbänder baltischer Herkunft in Funden aus Polen* 7
- Sławomir Wadyl, *Bemerkungen zum sakralen Raum bei den Nordwestslawen und den Prußen im Frühmittelalter* 37

II. Materialien und Quellen

- Piotr Iwanicki, *Der Friedhof in Lisy, Kreis Goldap, im Licht der archivalischen Quellen und der aktuellen Ausgrabungen* 69
- Marek F. Jagodziński, *Ein Amulett aus Truso. Ein Beitrag zu den Forschungen zu den Glaubensvorstellungen der skandinavischen Völker* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: Stratigraphie und Chronologie der Siedlung* 95
- Sławomir Wadyl, *Der Burgwall in Ornowo-Lesiak im Licht der Ergebnisse der letzten archäologischen Forschungen* 117
- Marcin Engel, *Nicht nur Archäologie. Interdisziplinäre Forschungen zum*
Cezary Sobczak, *multikulturellen Siedlungskomplex von Szurpity in der Suwalker Region* 137
- Robert Klimek, *Wo lagen die Burgen Wiesenburg (Wallewona) und Weistotepila? Überprüfung der Burgwälle an der Guber im Kontext eines Lokalisierungsversuchs* 159
- Norbert Goßler, *Der spätmittelalterliche Komplex (Burg und Gräberfeld)*
Christoph Jahn, *von Unterplehnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, pow. kętrzyński) im Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Filme aus der didaktischen Sammlung des Instituts für Archäologie der Universität Breslau (Wrocław) in den archivalischen Sammlungen des Instituts für Archäologie der Universität Warschau* 213

III. Polemiken und Diskussionen

Ewelina Siemianowska,	<i>Über Straßen, Wege, prufische Baben und Methode oder am Rande der Polemik zwischen Mateusz Bogucki und Robert Klimek</i>	221
Elżbieta Kowalczyk-Heyman,	<i>Zur Lokalisierung der Deutschordenspflege in Przewłoki (Diskussionsbeitrag)</i>	233
Alicja Dobrosielska,	<i>Die heidnischen Prußen – auf dem Weg zur Staatlichkeit</i>	247
Wiesław Długokęcki,	<i>Bemerkungen über die Herrschaftsstrukturen bei den Prußen im frühen Mittelalter</i>	257
Bogdan Radzicki,	<i>Herrschaftsinstitutionen... und Gesellschaftstheorie. Ein Beitrag zur Gesellschaftsgeschichte der Prußen</i>	267

IV. Rezensionen und Besprechungen

Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzeciecki,	<i>Die frühmittelalterliche Besiedlung des Grabungsplatzes Hansdorf (Janów Pomorski) 1, in: Janów Pomorski, Grabungsplatz. 1. Ergebnisse der Rettungsgrabungen der Jahre 2007–2008, Bd. 1:2. Von der späten Völkerwanderungszeit bis zur Neuzeit, (Red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studien zu Truso (Studia nad Truso), Bd. 1:2 (Sławomir Wadył)</i>	285
--	---	-----

V. Wissenschaftliche Chronik

Bogdan Radzicki,	<i>Tätigkeitsbericht der Gesellschaft Pruthenia für das Jahr 2011</i>	295
Mirosław Hoffmann,	<i>Internationales Symposium: Das neue und das neueste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreuussischen Gebiete</i>	301

Spis treści

I. Studia i artykuły

- Andrzej Janowski, *Trzewiki pochew mieczy pochodzenia bałtyjskiego w znaleziskach z ziem polskich* 7
- Sławomir Wadyl, *Uwagi o przestrzeni sakralnej północno-zachodniej słowiańszczyzny i Prus we wczesnym średniowieczu* 37

II. Materiały i źródła

- Piotr Iwanicki, *Cmentarzysko w Lisach pow. gołdapski w świetle źródeł archiwalnych i współczesnych badań archeologicznych* 69
- Marek F. Jagodziński, *Amulet z Truso. Przyczynek do badań nad wierzeniami ludów skandynawskich* 85
- Vladymir I. Kulakov, *Korallenberge: stratigraphy and chronology of the settlement* 95
- Sławomir Wadyl, *Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych* 117
- Marcin Engel, *Nie tylko archeologia. Interdyscyplinarne badania wielokulturowego zespołu osadniczego w Szurpiałach na Suwalszczyźnie* 137
- Robert Klimek, *Gdzie położone były zamki Wiesenburg (Wallewona) i Węstotepila? Przegląd grodzisk nad Gubrem w kontekście próby ustalenia ich lokalizacji* 159
- Norbert Goßler, *Der spätmittelalterliche Komplex (Burg und Gräberfeld) von Unterplehnen, Kr. Rastenburg (Równina Dolna, pow. Kętrzyński) im Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen)* 191
- Wojciech Wróblewski, *Filmy z kolekcji dydaktycznej Katedry Archeologii Uniwersytetu w Breslau (Wrocław) w zbiorach archiwalnych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego* 213

III. Polemiki i dyskusje

- Ewelina Siemianowska, *O drogach, szlakach, babach, Prusach i metodzie czyli na „marginesie” polemiki między Mateuszem Boguckim a Robertem Klimkiem* 221
- Elżbieta Kowalczyk-Heyman, *W sprawie lokalizacji prokuratorii krzyżackiej w Przewłokach (głos w dyskusji)* 233
- Alicja Dobrosielska, *Prusy pogańskie – w drodze ku państwowości* 247
- Wiesław Długokęcki, *Uwagi o strukturach władzy u Prusów we wczesnym średniowieczu* 257
- Bogdan Radzicki, *Instytucje władzy... a teoria społeczna. Przyczynek do historii społecznej Prusów* 267

IV. Artykuły recenzyjne i omówienia

- Michał Auch, Mateusz Bogucki, Maciej Trzecicki, Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, t. I:2. Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności, (red.) M. Bogucki, B. Jurkiewicz, Studia nad Truso, t. I:2 (Sławomir Wadył)* 285

V. Kronika

- Bogdan Radzicki, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Naukowego Pruthenia za rok 2011* 295
- Mirosław Hoffmann, *Sprawozdanie z międzynarodowego sympozjum Das neue und das neueste in polnischen archäologischen Untersuchungen der altpreussischen Gebiete* 301

ISSN 1897-0915